

ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBURNING HAYOT YO'LI VA
IJODI

Matqurbonov Bunyod Bog'ibek o'g'li
Meliqo'ziyeva O'g'iloy Sulaymonqul qizi

Abstract: *Zahiriddin Muhammad Babur was born in Andijan on February 14, 1483. He was the fifth descendant of Amir Temur, the son of Umarshaikh, the ruler of Fergana. Babur ascended the throne at the age of 12 (1494). Babur's initial political goal was to capture the capital of Amir Temur's state, Samarkand, which was strategically and geographically important, and to preserve and strengthen a strong state centered in Transoxiana, and to restore the Amir Temur's empire. He began work on his masterpiece, "Baburnama," which made Babur famous throughout the world, in 1518-1519. In addition to the above-mentioned works, Babur also had "Hatti Baburiy", as well as a number of treatises specifically devoted to the art of music and military affairs.*

Keywords: *Agra, Aksi, Mahmud Khan, Sultan Ali Mirza, Baburnama, Shaybani Khan, Boghi Navruzi, Battle of Ghjduvan, Hatti Baburi, Boghi Babur.*

Annotatsiya: *Zahiriddin Muhammad Bobur Andijon 1483 - yil 14 - fevralda tug'ilgan. Amir Temurning beshinchi avlodi, Farg'ona hukmdori Umarshayxning farzandi. Bobur 12 yoshda (1494) taxtga chiqdi. Boburning dastlabki siyosiy maqsadi Amir Temur davlatining poytaxti, strategik va geografik jihatdan muhim bo'lgan Samarqandni egallash va Movarounnahrda markazlashgan kuchli davlatni saqlash, mustahkamlash hamda Amir Temur saltanatini qayta tiklashdan iborat edi. Bobur nomini dunyoga mashhur qilgan shoh asari "Boburnoma" ustidagi ijodiy ishini 1518 - 1519 yillarda boshlagan. Boburning yuqorida keltirilgan asarlaridan tashqari, "Xatti Boburiy", shuningdek musiqa san'ati va harb ishlariga maxsus bag'ishlangan qator risolalari ham bo'lgan.*

Kalit so'zlar: *Agra, Axi, Mahmudxon, Sulton Ali Mirzo, Boburnoma, Shayboniyxon, Bog'i Navro'ziy, G'ijduvon jangi, Xatti Boburiy, Bog'i Bobur.*

Zahiriddin Muhammad Bobur Andijon 1483 - yil 14 - fevralda tug'ilgan. Amir Temurning beshinchi avlodi, Farg'ona hukmdori Umarshayxning farzandi. Bobur 12 yoshda (1494) taxtga chiqdi. 1503 - 1504 yillarda Afg'onistonni egalladi. 1519 - 1525 yillarda Hindistonga 5 marta yurish qiladi. Uch asrdan ortiq davom etgan (1526 - 1858 y.y.). Boburiylar saltanatiga asos solgan, 26 - dekabr 1530 - yil Agra, Indiyada vafot etkan. Qabri keyinchalik vasiyatiga ko'ra Qobulga ko'chirilgan.

To'liq ma'lumot: Bobur - taxallusi, to'liq ismi Zahiriddin Muhammad ibn Umarshayx Mirzo (2.14.1483, Andijon 12.26.1530, Agra) - o'zbek mumtoz adabiyotining yirik vakili: buyuk shoir, tarixchi, geograf, davlat arbobi, iste'dodli sarkarda, boburiylar sulolasi asoschisi, temuriy shahzoda. Boburning otasi - Umarshayx Mirzo Farg'ona viloyati hokimi, onasi - Qutlug' Nigorxonim Mo'g'uliston xoni va Toshkent hokimi Yunusxonning qizi edi.

Boburning onasi o'qimishli va oqila ayol bo'lib, Boburga hokimiyatni boshqarish ishlarida faol ko'mak bergan, harbiy yurishlarida unga hamrohlik qilgan. Umarshayx Mirzo xonadoni poytaxt Andijonning arki ichida yashar edi. Hokim yoz oylari Sirdaryo bo'yida, Axsida, yilning qolgan faslini Andijonda o'tkazardi. Boburning yoshligi Andijonda o'tgan. Bobur barcha temuriy shahzodalar kabi maxsus tarbiyachilar, yirik fozilu ulamolar ustozligida harbiy ta'lim, fiqh ilmi, arab va fors tillarini o'rganadi, ko'plab tarixiy va adabiy asarlar mutolaa qiladi, ilm - fanga, she'riyatga qiziq boshlaydi. Dovyurakligi va jasurligi uchun u yoshligidan "Bobur" ("Sher") laqabini oladi.

Bobur otasi yo'lidan borib, mashhur sufiy - Xoja Ahrorga ixlos qo'yadi va uning tariqati ruhida voyaga yetadi, umrining oxiriga qadar shu e'tiqodga sodiq qoladi. Keyinchalik, "Boburnoma" asarida Bobur Xoja Ahror ruhi bir necha bor uni muqarrar halokatdan, xastalik va chorasizliqdan xalos etganini, eng og'ir sharoitlarda rahnamolik qilganligini ta'kidlaydi. Otasi Axsida bevaqt, 39 yoshida fojiali halok bo'lgach, oilaning katta farzandi, 12 yoshli Bobur valiahd sifatida taxtga o'tiradi (1494 - yil iyun). Movarounnahr 15-asr oxirida o'zaro nizolashayotgan temuriy shahzodalar yoki mulkdor zodagonlar boshchilik qilib turgan, deyarli mustaqil bo'lib olgan ko'pdan-ko'p viloyatlarga parchalanib ketgan edi. Movarounnahr taxti uchun kurash avjga chiqqan, turli siyosiy fitnalar uyushtirilmoqda edi. Buning ustiga Umarshayx Mirzoga tobe bir necha bek va hokimlar yosh hukmdorga (Boburga) buysunishdan bosh tortadilar. Ularning ayrimlari Boburning ukalarini yoqlasa, ba'zilar mustaqillik da'vosini qiladi, yana boshqa birlari Boburga raqib, boshqalari amaki, tog'alariga qo'shilib, uni jismonan yo'qotish payiga tushadi. O'z amakisi va tog'asi bo'lmish Sulton Ahmad Mirzo bilan Sulton Mahmudxon xurujlarini daf qilgan.

Bobur hukmronligining dastlabki 2 - 3 yilida mavqeini mustahkamlash, bek va amaldorlar bilan o'zaro munosabatni yaxshilash, qo'shinni tartibga keltirish, davlat ishlarida intizom o'rnatish kabi muhim chora-tadbirlarni amalga oshiradi. Boburning dastlabki siyosiy maqsadi Amir Temur davlatining poytaxti, strategik va geografik jihatdan muhim bo'lgan Samarqandni egallash va Movarounnahrda markazlashgan kuchli davlatni saqlash, mustahkamlash hamda Amir Temur saltanatini qayta tiklashdan iborat edi. Bu paytda, qisqa muddat ichida Samarqand taxtiga uchinchi hukmdor kelgan edi. Sulton Ahmad Mirzo vafoti (1494 - yil iyul) dan keyin taxtga o'tirgan Sulton Mahmud Mirzo Samarqandda davlatni 5 - 6 oydan ortiq idora etmadi - qisqa muddatli kasallikdan so'ng 43 yoshida vafot etdi. Uning o'rniga Buxoroda hokim bo'lgan o'g'li Boysung'ur o'tiradi. 1495 - 1496 yillarda Bobur Samarqandga ikki marta muvaffaqiyatsiz yurish qiladi. 1497 - yil kuzida u Samarqand atrofidagi bir qancha joylarni va 7 oylik qamaldan so'ng Samarqandni egallaydi, Boysung'ur Qunduzga qochadi. Shahar qamal tufayli nihoyatda og'ir kunlarni boshidan kechirmoqda edi. Hatto ekkulik don ham topish mushkul edi. Bobur qo'shinni ta'minlashda katta qiyinchiliklarga duch keldi. Navkarlaridan ayrimlari Andijon va Aysi tomon qochib ketadilar. Buning ustiga Andijonda qolgan ayrim beklar Boburdan yuz o'girib, uning ukasi Jahongir Mirzo tarafiga o'tadilar. Andijondan ko'ngli notinch bo'lgan va iqtisodiy qiyinchiliklarga uchragan, ayni zamonda og'ir xastalikni boshidan kechirgan Bobur

Samarqandni yuz kun idora etgandan so'ng, uni tark etishga qaror kiladi. Ammo Xo'jandga yetganda Andijon ham qo'ldan ketib, muxoliflar ixtiyoriga o'tganini eshitadi. Boburning Toshkent hokimi, tog'asi Mahmudxon ko'magida Andijonni qayta egallashga urinishi natija bermaydi, Bu muvaffaqiyatsizlik Bobur qo'shiniga salbiy ta'sir etib, ko'pchilik bek, navkarlar (700 - 800 kishi) Boburni tark etadi. O'ziga sodiq kishilar (200 - 300) bilan qolgan Bobur ma'lum muddat Xo'jandda turgach, Toshkentga Mahmudxon huzuriga kelib, Andijonni qaytarib olish rejasini tuza boshlaydi. Ma'lum muddat o'tgach, Bobur Xo'jandga qaytadi, ko'p o'tmay, Marg'ilonni qo'lga kiritadi hamda Andijonni egallash tadbirlarini ko'radi. Nihoyat, 2 yildan so'ng (1498 - yil iyun) uni qayta qo'lga kiritadi. Bobur ukasi Jahongir Mirzo bilan sulh tuzib, uning ixtiyorida "Xo'jand suvining Axxi tarafi viloyatlarini..." qoldiradi, Andijon tarafi viloyatlarini o'z tasarrufiga oladi.

Temuriylarning o'zaro urushlari kuchaygan kezlarda Shayboniyxon Movarounnahrni istilo qilishga kirishadi. U 1499 - yil Jizzax va Samarqand orqali Qarshi va Shahrisabzga bosib boradi, katta o'lja bilan Dashti Qipchoqqa qaytadi. Oradan ko'p o'tmay, katta kuch bilan Movarounnahrqa qaytgan Shayboniyxon Buxoro va Qorako'lni egallaydi (1499), Sulton Ali Mirzo kaltabinlik bilan Samarqandni Shayboniyxonga jangsiz topshiradi (1500). Biroq, shahar aholisi va zodagonlarining ma'lum qismi temuriylar hukmdorligini tiklash tarafdori edi. Ular Farg'ona hokimi Boburga maktub yo'llab, Samarqandni ishg'ol qilishga da'vat etganlar. Bobur 1500 yil kech kuzida o'z qo'shini (240 kishi) bilan Samarqandga yetib kelgach, aholi unga peshvoz chiqib, shahar darvozalarini ochib beradi. Shayboniyxonning shahar himoyasi uchun qoldirgan 600 nafar askari qirib tashlanadi. Shayboniyxon Buxoroga chekinadi. Qisqa vaqt ichida Samarqandning barcha tumanlari, Qarshi va G'uzor shahrilarida Bobur hokimligi e'tirof etiladi. Ammo shaharda oziq-ovqat zahiralari tugab, ocharchilik boshlangan edi. Bundan xabar topgan Shayboniyxon katta kuch to'plab, yana Samarqandga yurish boshlaydi. 1501 - yil aprelda Zarafshon bo'yidagi Saripul qishlog'i yaqinida bo'lgan jangda Bobur qo'shinlari yengiladi. Bobur Samarqandga chekinadi. Shahar yana qamal qilinib, u to'rt oy davom etadi. Qamalda qolgan shahar aholisining ochlikdan tinkasi quriydi, Bobur 1501 - yilning 2 - yarmida noilojlikdan Samarqandni tark etib, Toshkentga, Mahmudxon huzuriga yo'l oladi.

Bobur Temuriylar saltanatini himoya qilish va uni saqlab qolish uchun astoydil harakat qilib, Shayboniyxonga qarshi bir necha yil davomida muttasil kurash olib borsa-da, ammo mamlakatda hukm surgan og'ir iqtisodiy tanglik va siyosiy parokandalik sharoitida maqsadiga erisha olmaydi. 1503 - yil Toshkent xoni Mahmudxon, Bobur va qalmoqlarning birlashgan qo'shini Shayboniyxon tomonidan Sirdaryo bo'yida tormor qilinadi. Bobur Samarqand taxti uchun kurashayotgan paytda Andijonni Sulton Ahmad Tanbal egallab oladi. 1501 - 1504 yillarda Bobur Farg'ona mulkini qaytarib olish uchun Sulton Ahmad Tanbal, Jahongir mirzolariga qarshi olib borgan kurashi muvaffaqiyatsizlik bilan tugaydi. Temuriylarning to'xtovsiz janglari va og'ir soliqlaridan toliqqan xalq Boburni qo'llamadi va u Movarounnahrni tark etishga (1504 - yil iyun) majbur buladi. Bobur 200 -300 navkari bilan Hisor tog'lari orqali Afg'onistonga o'tadi va u yerdagi ichki nizolardan foydalanib

TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR

VI son, May

G'azni va Kobulni egallaydi. Bobur Kobulni egallagach, mustaqil davlat tuzishga jadal kirishadi, qo'shinni tartibga keltiradi, qattiq ichki intizom o'rnatadi.

Kobulga, umuman Afg'onistonga Bobur o'z yurti kabi qaradi, qurilish, obodonlashtirish, kasbu hunar va qishloq xo'jaligini rivojlantirish ishlarini boshlab yuboradi. "Bog'i Shahraro", "Bog'i Jahonoro", "O'rtabog'", "Bog'i vafo" va "Bog'i Bobur" kabi oromgoxlar tashkil etdi. Shahar ichidagi Bolo Hisor qal'asini o'z qarorgohiga aylantirib, uni qayta ta'mirlatdi, yangi imoratlar qurdirdi va oilasi bilan shu qal'ada yashadi. Uning Humoyun, Gul badanbegim, Komron va Hindol ismli farzandlari shu yerda tug'iladi. 1506 - yil bahorda vafot etgan Qutlug' Nigorxonim Mirzo Ulug'bek shu yerda bunyod ettirgan "Bog'i Navro'ziy"ga dafn etiladi. Bobur Afg'onistonda bir fotih sifatida emas, balki shu yurt, el obodonligi va ravnaqi uchun jon kuydirgan tadbirli hukmron sifatida qizg'in faoliyat ko'rsatdi, uning manfaatlari yo'lida odilona va oqilona ish tutdi. Afg'onistondagi amaliy faoliyatiga ko'ra, Bobur butun Xuroson va Movarounnahrda qudratli davlat boshlig'i va muzaffar sarkarda sifatida katta obro' orttira bordi, mintaqadagi siyosiy hayot e'tiborli o'ringa ko'tarildi.

Shayboniylarning tobora kuchayib borayotgan yurishiga qarshi birgalikda chora ko'rish masalasida Sulton Husayn Boyqaro barcha temuriy hukmdorlar qatorida Boburni ham maslahat yig'iniga maxsus taklif etishi ana shunday yuksak nufuzni ko'rsatuvchi dalildir. Bobur shu taklif bo'yicha Hirotga o'tlanadi. Husayn Boyqaroning to'satdan vafot etishiga (1506) qaramay, u Hirotga boradi va temuriy hukmdorlar bilan uchrashib muzokaralar o'tkazadi. Temuriy hukmdorlarning birlashib Shayboniyxon qo'shinlariga to'siq qo'yish rejaları amalga oshmaydi va tez orada birin-ketin mag'lubiyatga uchrab, saltanatni batamom qo'ldan chiqaradilar. 1507 - yil boshlarida Bobur Hindistonga yurish boshlaydi. Ammo, bu urinishi muvaffaqiyatsiz tugab, yana poytaxt Kobulga qaytadi.

Bobur Movarounnahr va Xurosondagi siyosiy vaziyat va urush harakatlarini kuzatib boradi, o'z qo'shinlarini doimo shay tutadi. Shayboniyxon Xurosonning yirik markazlarini qo'lga kiritgach, Eronni zabt etish uchun yurish boshlaydi. Ammo, Eron shohi Ismoil Safaviy bilan qattiq to'qnashuvda (1510) yengiladi, o'zi ham Marvda halok bo'ladi. Shoh Ismoil Xuroson va Movarounnahrda qo'shin kiritib shayboniylarga ketma-ket shikast yetkaza boshlaydi. Bobur shoh Ismoil bilan harbiy-siyosiy ittifoq tuzib, 1511 - yil bahorida Hisorni, yozida Buxoroni, oktyabr boshida esa Samarqandni yana qo'lga kiritadi. Boburning shia mazhabidagi eroniyalar ra'yi bilan ish tutishi aholida norozilik tug'diradi. 1512 - yil 28 - aprelda Ko'li malik jangida Ubaydulla Sulton boshliq shayboniylardan yengilgan Bobur Hisor tomon ketadi. 1512 - yil kuzida Bobur shoh Ismoil yuborgan Najmi Soniy laqabli lashkarboshi bilan Balxda uchrashib, Amudaryodan kechib o'tib, avval Huzar (G'uzor) qal'asini oladi, so'ng Qarshiga yurish qiladi, shahar uzoq muddatli qamaldan so'ng taslim bo'ladi, shahar himoyachilari qattiq jazolanadi. 1512 - yil 24 - noyabrda G'ijduvon jangida Bobur shayboniylardan yana yengilib, Kobulga qaytishga majbur bo'ladi.

Bobur Movarounnahrni egallash ilinjidan uzil-kesil umidini uzadi va butun e'tiborini Hindistonga qaratadi. 1519 - yil bahoriga kelib Bobur Hindistonni zabt etish rejalarini

TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR

VI son, May

amalga oshirishga kirishadi va keyingi 5 - 6 yil davomida bir necha yurishlar uyushtiradi. Nihoyat, 1526 - yil aprelda Panipatda asosiy raqibi, Dehli sultoni Ibrohim Lo'diyning yuz ming kishilik qo'shinini 12 minglik askari bilan tor-mor qiladi hamda Dehlini egallaydi. Oradan ko'p o'tmay, ikkinchi yirik hind sarkardasi Rano Sango ustidan ham zafar qozonib, Shimoliy Hindistonning Bengaliyagacha bo'lgan qismini o'ziga bo'ysundiradi. Agrani o'ziga poytaxt sifatida tanlagan Bobur katta qurilish va obodonchilik ishlarini boshlab yuboradi. Shu yillarda Bobur Sharq she'riyatining asosiy masalalaridan biri aruz vazni, uning nazariyasi va amaliyotiga oid ilmiy risolasini yakunlaydi.

Bobur nomini dunyoga mashhur qilgan shoh asari "Boburnoma" ustidagi ijodiy ishini 1518 - 1519 yillarda boshlagan. Boburning yuqorida keltirilgan asarlaridan tashqari, "Xatti Boburiy", shuningdek musiqa san'ati va harb ishlariga maxsus bag'ishlangan qator risolalari ham bo'lgan. Ammo keyingi ikki asar matni hanuz topilgan emas. "Xatti Boburiy"da muallif arab alifbosini tahrir etib, yozuvni soddalashtirish va osonlashtirish maqsadida uni turkiy til va talaffuz mezonlariga moslashtirgan. 1526 - yil 21 - dekabrda Boburga qarshi suiqasd uyushtiriladi. Mahv etilgan Ibrohim Lo'diyning onasi oshpazlar bilan til birlashtirib, uning ovqatiga zahar qo'shtiradi. Shuning asoratimi yoki ko'p yillik mashaqqatli va qo'nimsiz hayot ta'sirimi, har holda keyingi yillarda Bobur tez-tez kasalga chalinib turadi. 1527 - yil oktyabrda Bobur yana xastalikka uchragach, umrining oxirlab qolganini his etadi. Shunda Bobur o'zi e'tiqod qo'ygan Xoja Ahror Valiyga ixlos bilan uning nasrda bitilgan "Volidiya" asarini she'riy tarjima qiladi. Boburning mohir tarjimon sifatidagi qobiliyati namoyon bo'lgan 243 baytli bu asar katta ijodiy ilhom bilan juda qisqa muddatda yakunlangan. Boburning o'z e'tiroficha, tarjima tugashi hamonoq batamom sog'ayib ketgan. Bu yillarda u "Boburnoma" fasllari ustida ishlashni davom ettirdi, yangi - yangi g'azal - ruboiylar yaratdi, o'z iborasi bilan aytganda, "Hindistong'a kelgali aytqon ash'orni" tartibga solib, shuningdek, "Volidiya" tarjimasini, "Xatti Boburiy" bilan bitilgan namuna va qit'alarni Movarounnahr va Afg'onistonga, Xumoyun, Xoja Kalon, Hindol va boshqaga yubordi. Humoyun Mirzoga atalgan ijtimoiy-axloqiy masalalarni tahlil etuvchi mashhur maktubi ham Bobur ijodiy faoliyatining yorqin qirralaridan biri bo'ldi. Bir necha muddat oldin podsholikni Humoyunga topshirgan Bobur 47 yoshida o'zi asos solgan saltanat poytaxti Agrada vafot etdi va o'sha yerda dafn etildi, keyinchalik (1539), vasiyatiga muvofiq xoki Kobulga keltirilib, o'zi bunyod ettirgan "Bog'i Bobur"ga qo'yildi.

Bobur O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng o'z yurtida haqiqiy qadr-qimmat topdi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoniga ko'ra 1993 - yilda Bobur tavalludining 510 yilligi tantanali nishonlandi. Andijon shahrida Bobur nomida universitet, teatr, kutubxona, milliy bog' ("Bog'i Bobur") bor. Bobur milliy bog'i majmuasitsa "Bobur va jahon madaniyati" muzeyi, shoirning ramziy qabr-maqbarasi bunyod etilgan. Shahar markazida (muallifi Ravshan Mirtojiev) va Bobur bog'idagi yodgorlik majmuida (muallifi Qodirjon Salohiddinov) shoirga haykal o'rnatildi. Andijondagi markaziy ko'chalardan biriga, shuningdek Toshkentdagi istirohat bog'i va ko'chaga, Andijon viloyati, Xonobod shahridagi istirohat bog'iga Bobur nomi berildi. O'zbekiston Fanlar akademiyasining Bobur

nomidagi medali ta'sis etildi. Sharqshunos olim Ubaydulla Karimov bu medalning birinchi sovrindori bo'ldi. Andijonlik tabiatshunos olim Zokirjon Mashrabov rahbarlik qiladigan Xalqaro Bobur jamg'armasi (12.23.1993) Bobur ijodini o'rganishda katta ishlarni amalga oshirdi. Jamg'armaning ilmiy ekspeditsiyasi 10 dan ortiq Sharq mamlakatlari bo'ylab avtomobilda ilmiy safarlar uyushtirib, 200 ming km dan ortiq masofani bosib o'tdi, Bobur va boburiylar qadamjolari, ularning ilmiy merosiga oid yangi ma'lumotlar to'plab, ularni ilmiy iste'molga kiritdi.

Xulosa

Shu narsani ham aytib o'tish kerakki biz o'tmish tuzumida ajdodlarimizga istaganimizdek ehtirom ko'rsata olmasdik. 80-yiliarda Bobur Mirzo hayoti haqida (Yulduzli tunlar) asarini yozgan Pirimqul Qodirovdek yozuvchiga katta minbarlardan ta'na toshlari otilgan edi. Bugun ulug' ajdodlarimiz haqida istagancha gapirishimiz, fikrlashishimiz mumkin. O'tgan 33 yil mobaynida Bobur Mirzo va Boburiylar hayoti, faoliyati to'g'risida juda yirik tadqiqotlar amalga oshirildi. Xususan, Xayriddin Sultonovning "Boburiynoma", "Yo'lbarsning tug'ilishi" (kinohikoya), Panoh (hikoya) va boshqa asarlari, Hasan Qudratillayevning "Bobur armoni", I.Hoshimovning "Hindistonda Boburiylar sulolasi saltanati", M.Nuritdinovning "Boburiylar sulolasi", G'.Sotimovning "Boburiyzodalar", shuningdek, "Bobur nomidagi Xalqaro ilmiy ekspeditsiyasi" tomonidan amalga oshirilgan ishlar mustaqillik mevasi. Buni xalqimizning o'z ajdodlariga bo'lgan ehtiromi sifatida baholash mumkin. Xullas, aziz do'stlar, unutmangki, shu aziz Vatan, shu suyukii yurt uchun xizmat qilar ekansiz, baxt ham hamisha siz bilan birga yuradi. Zero, shoh va shoir Bobur Mirzoning o'zlari "Har kimki vafo qilsa, vafo topgusidir", deb bejiz aytmagan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Zahridin Muhammad Bobur, "Boburnoma" - Toshkent: Sharq, 2002 - yil,
2. Rahmat Rafiqov, "Zahridin Muhammad Bobur" - Fan, 1993 - yil,
3. K. Shoniyozov, A.Hayitmetov, "Zahridin Muhammad Bobur va uning davri" - Fan, 1970 - yil,
4. <https://tafakkur.net/> sayti.